

TARJA KNUUTTILA & AKI PETTERI LEHTINEN (toim.): *Representaatio. Tiedon kivijalasta tieteiden työkaluksi. Helsinki, Gaudeamus, 2010.*

Representaatio on yksi niistä käsitteistä, jota käytetään monilla eri tieteen- ja elämäntieteiden ja jonka merkitys riippuu hyvin pitkälti kulloisestakin käyttökotekstista. Käsitteellä viitataan yleensä tavalla tai toisella siihen, että jokin edustaa jollekin jotakin, mutta tähän yksimielisyyden siten loppuukin. Kontekstista riippuen representaatio-käsitteen avulla voidaan tarkastella muun muassa poliittista edustamista, taiteen symboliikkaa tai merkitysten muodostumista ylipäätään. Tarja Knuuttilan ja Aki Petteri Lehtisen toimittama *Representaatio*-kirja kuvastaa – siis representoi – hyvin tätä käsitteen moninaista ja hajanaista luonnetta. Kirjassa on pyritty kattavasti esittelemään käsitteen käyttötapoja eri aloilla: filosofiassa, kirjallisuustieteessä ja taidetutkimuksessa, kognitio- ja aivotutkimuksessa sekä yhteiskuntatieteissä. Tällainen hyvin laaja-alaisen kirjankokoamisstrategian ongelmana on usein sillisalaattimaisuus; siis se, että kaikille on tarjolla jotakin, mutta mitään aihetta ei syvennetä riittävästi. Tämä ongelma vaivaa jossain määrin myös Knuuttilan ja Lehtisen toimittamaa teosta, joskin monet artikkelit ovat varsin perinpohjaisia. Kirjan laaja-alaisuus ei mahdollista sen kattavaa läpikäymistä tässä, ja jatkossa arvioinkin lähinnä sen filosofisia ja yhteiskuntatieteellisiä artikkeleita.

Teoksen avaa perinteiseen tapaan toimittajien kirjoittama johdanto. Knuuttilan ja Lehtisen mukaan representaatiot ovat olleet aina filosofisen tietoteorian keskiössä – jopa

niin vahvasti, että ”tietoteorian representationaalinen perinne voidaankin nähdä sarjana vastausyrityksiä kartesiolaisten skeptisismien esittämään haasteeseen: kuinka voimme olla varmoja, että maailmassa vallitsevat asiantilat vastaavat representaatioitamme niistä?” (s. 15). Perinteinen vastaus tähän kysymykseen on viitannut representaatioiden samankaltaisuuteen esittämänsä kohteen kanssa. Tähän ajatukseen sisältyy kuitenkin visainen ongelma, sillä edustavuus ei aina liity samankaltaisuuteen. Esimerkiksi kaksoiset ovat samankaltaisia, mutta eivät silti välttämättä edusta toisiaan. Nykyfilosofiassa representaation käsite onkin saanut paljon kritiikkiä osakseen. Knuuttilan ja Lehtisen mukaan kriittiset asenteet voidaan jakaa kolmeen luokkaan: osa kriitikoista hylkää koko käsitteen, koska heidän mukaansa se samaistuu väistämättä representationalismiin eli näkemykseen, jossa representaatiot ovat etuoikeutettu varman tiedon perusta. Toiset taas dekonstruoivat käsitteen kuten parhaaksi näkevät, ja osa tutkijoista muotoilee käsitteen uudelleen niin, että representationalismiin liittyvät ongelmat voidaan välttää.

Lehtinen tuntuu viehättyneen kovasti ”uuspragmatisti” Richard Rortyn näkemyksistä, jossa käsite hylätään kokonaan ja sen sijasta puhutaan muun muassa sanastoista. Rorty liitti tunnetusti oman ajattelunsa pragmatistisen filosofian perinteeseen, vaikka monet ovatkin kritisoineet häntä siitä, että hänen pragmatisminsa on ”itseoppinutta”; sillä on siis vain vähän tekemistä pragmatismien perinteiden kanssa. Pragmatismia ja Rortya kuitenkin yhdistää toimintatapojen keskeytyksen korostaminen. Lehtinen toteaa omassa, Rortyn pragmatismia

käsittelevässä artikkelissaan, että ”uskomuksia, joita lauseiden ja tekojen taustalla oletetaan olevan, voidaan pitää pikemminkin toimintatapoina kuin todellisuuden mentaalina tai kielellisinä kuvina tai kopioina” (s. 36).

Klassisilla pragmatisteilla toimintatapojen tärkeyden korostaminen ei kuitenkaan sulje pois representaation käsitettä. Esimerkiksi Charles S. Peirce ajatteli, että representaatioiden tai uskomusten suhdetta niiden objektiin voi perustua joko samankaltaisuuteen (”ikonisuus”; esim. kukkoa muistuttavan tuuliviirin yhdennäköisyyden kukon kanssa), materiaaliseen kausaalisuuteen (”indeksikaalisuus”; tuuliviirin kääntyminen tuulen suunnan muuttuessa) tai konventioihin (”symbolisuus”; kukko erään suomalaisen olutmerkin symbolina). Käytännössä nämä representaatioiden eri muodot ovat kuitenkin vain aspekteja ja representaatioissa on yleensä piirteitä niistä kustakin, joskin vaihtelevissa määrin. Klassiset pragmatistit ajattelivat myös, että merkitys palautuu lopulta aina sen toiminnalliseen vaikutukseen. Jonkin asian merkitys – sen finaalin interpretantti Peircen käsitteellä – on näin ollen sen potentiaalisesti aiheuttama toimintatapa tai toimintatavan muutos.

Rorty ei puolestaan ole kiinnostunut tällaisista jaoteluista. Hänen mukaansa representaatiot perustuvat vain ja ainoastaan samankaltaisuuteen ja koska täydellistä samankaltaisuutta ei voida saavuttaa, voidaan koko käsite oletettavasti hylätä. Kuten edellä totesin, klassiset pragmatistit eivät väittäneet representaatioiden samankaltaisuuteen liittyvän aspektin olevan koko totuus representaatioista, mutta Rorty on ilmeisesti niin innoissaan

tietoteoreettisen korrespondenssiteorian vastustamisesta ("samankaltaisuus"), että häneltä jäävät semiotiikan finessit huomaamatta. Rorty päätyykin lopulta merkitysten toiminnallisen aspektin korostamiseen sijasta tarkastelemaan kieltä ja sanastoja, kuten Lehtinen mainitsee. Voinee väittää, että Rorty vastustaa niin ärhäkkäästi asennetta, jossa tiedolle haetaan varmaa ja muuttumatonta perustaa, että hän tulee samalla heittäneeksi lapsen – eli tässä tapauksessa representaation käsitteen – pesuveiden mukana. Rortyn väitteisiin myös sisältyy paradoksi: hän haluaa samanaikaisesti sitoutua naturalistiseen näkemykseen, jossa todellisuudella on oma itsenäinen selitysroolinsa, ja toisaalta myös siihen, että uskomukset saavat oikeutuksen vain ja ainoastaan kunkin "kieliyhteisön" normatiivisista käytännöistä. Lehtisen mukaan naturalistisessa pragmatismissa "ihminen on jatkuvasti kausaalisisessa vuorovaikutuksessa ympäristönsä kanssa. Hän ei konstruoi aineellista todellisuutta käyttämillään käsitteillä ja teorioilla vaan elää kausaalisten voimien todellisuudessa käsitteitä ja teorioita *apunaan käyttäen*" (s. 45; kursivointi lisätty).

Rorty ei huomaa, että käsitteitä ja teorioita voidaan käyttää apuna kausaalisten paineiden maailmassa nimenomaan niiden representoimisfunktion takia. Representaatiot eivät luonnollisestikaan ole todellisuuden kopioita (mikä edes voisi olla todellisuuden täydellinen kopio?), vaan jostain perspektiivistä tehtyjä, todellisuuden joitakin piirteitä jonkin median avulla korostavia esityksiä. Usein toimimme muiden kanssa suhteessa näihin esityksiin. Esimerkiksi nämä kriittiset huomautukseni

käsittelevät sitä, minkälainen on järvevä representaatioiden representaatio ja vaikka kirjoitankin yksin, keskeistä on se, että muut lukijat ymmärtävät sanojeni viittauskohteen. Viittaussuhde ei ole täysin sama asia kuin vastaavuussuhde – ei vaikka Rorty ja Lehtinen kuinka niin hokisivat osana korrespondenssiteorian vastaisesta kampanjaansa.

Yliä idealistisemmän käänteiden asiat saavat, kun Lehtinen väittää, että "uskomusten oikeuttaminen on sosiaalista kielellistä toimintaa, jolloin uskomusten oikeellisuuden normatiivinen arviointi rajautuu kielellisen käytännön sisälle" (s. 48). Oikeuttamisesta käydään toki keskustelua kielen avulla, mutta tällaisessa keskustelussa voidaan viitata monenlaisiin ei-kielellisiin seikkoihin (esimerkiksi tilastoihin, kellonaikoihin, graafeihin, tunteisiin jne.). Mikäli kieli olisi sellainen suljettu systeemi kuin Rorty ja Lehtinen väittävät, katoaisi empiiriseltä tutkimukselta oikeastaan kokonaan pohja ja tarve pois (kielen ulkopuolelle ei ole minkäänlaista pääsyä!) ja näin ollen voisimme kaikki ryhtyä nojatuoliteoreetikoiksi, jotka istuvat loputtomassa oikeuttamisseminaarissa – tai ehkä voisimme käydä puhelintai sähköpostineuvottelua, sillä eihän esimerkiksi eleillä oletettavasti ole mitään merkitystä. Lehtinen yrittää puolustautua tällaisia kritiikkejä vastaan toteamalla, että "Rortyn kohdistettu kritiikki jättää kuitenkin usein huomiotta hänen naturalistisen kielikäsitteensä, jonka mukaan kieli alun perin opitaan kausaalisisessa vuorovaikutuksessa ympäristön kanssa" (s. 51).

Tällainen kielinäkemys on varmasti järvevä – etenkin jos siihen lisätään, että tämä kausaalinen vuorovaikutus on

läpeensä sosiaalista; toimintakonteksti ja muille toimijoille postuloidut sosiaaliset intenciot siis ovat kielen merkityksen lähde. Mutta Lehtiseltä jää huomaamatta, että on hyvin epäselvää, miten kielen kausaalinen yhteys maailmaan voidaan selittää ilman representaation käsitettä. Väittäisininkin, että ilman tätä tai jotain vastaavaa käsitettä koko asia näyttäytyy perin juurin mystisenä: kieli vain jotenkin on yhteydessä maailmaan, mutta asiasta ei voida sanoa mitään.

Kirjan johdannossa todetaan järvevänoisesti, että "representaatioista luopuminen [Rortyn hengessä] on vähintään yhtä totalisoiva lähestymistapa kuin sen kritiikin kohde, representationalismi", ja – vielä osuvammin – "yritykset dekonstruoida representaatio tulevat pluralismistaan huolimatta olettaneeksi representaation käsitteen" (s. 23). Näin ollen onkin syytä tunnustaa, että representaation käsitteeseen voi liittyä ongelmia, mutta perustelluimmalta asenteelta tuntuu käsitteen rekonstruointi niin, että siitä ei tehdä ismiä. Itse käsitteen käyttämiselle ei silti ole mitään esteitä. Esimerkiksi Knuuttilan oma artikkeli, joka käsittelee mallien tiedollista luonnetta, painottaa pragmatismien hengessä representaatioiden käyttöä niiden merkityksen lähteenä.

Knuuttila toteaa Ronald Gieren ajatuksiin nojaten, "ettei mikään representaatiövälaine kykene itsessään, ilman sen tulkitsevaa käyttöä, representoimaan sille ulkoista kohdetta" (s. 339) ja näin ollen representaation "lähteen voima palautuu representaatioiden käyttäjien representoivaan toimintaan (s. 338). Hyvinkin erilaisia asioita voidaan siis käyttää representaatioina eikä tämä käyttö useinkaan ole

suoraan itse kohteen sanelemaa. Tosin on hyvä muistaa myös Peircen edellä mainittu objektsuhdetta koskeva erottelu. Se muistuttaa meitä siitä, että representaatioiden ikoninen (samankaltaisuus) ja indeksikaalinen (kausaalinen yhteys) aspekti asettavat tietyt rajat konventioille eli sille, mitä voidaan minkin asian esittämiseen käyttää.

Yhteiskuntatieteen näkökulmasta erityisen kiinnostavia toki ovat representaatioiden konventionaaliset aspektit eli se, miten erilaisia asioita käytetään symboleina. Esimerkiksi leijonalla ei ole oikeastaan mitään tekemistä Suomi-nimisen maan kanssa (lukuun ottamatta sitä kuuluisaa Ruokolahden leijonaa), mutta silti miekan päällä kaksin jaloin seisovaa leijonaa käytetään Suomen representaationa. Kirjan yhteiskuntatieteellisistä artikkeleista vastaavat Leena-Maija Rossi ja Jukka Törrönen. Siinä missä Törrönen keskittyy tekstien analysoimisen metodologisiin kysymyksiin, käsittelee Rossin artikkeli representaatioita nimenomaan poliittisen edustamisen näkökulmasta. Kirjoitus ei kuitenkaan käsittele poliittisen teorian perusteita, vaan kulttuurintutkimusta – ja vielä melko kliseisellä tavalla. Niinpä saammekin jälleen kerran kuulla, että ”valtasuhteet ovat

suhteita, jotka tuottavat asioita” (s. 263) ja että ”sukupuolen rakentuminen representaatioissa on myös prosessi” (s. 269). Siinä näissä väitteissä ei toki ole mitään vikaa, mutta ne kaipaisivat seurakseen huomattavasti hienosyisempää analyysia siitä, miten esimerkiksi sukupuoli identiteettinä, käsitteenä ja biologisena ilmiönä liittyvät toisiinsa. Tekisi mieli huutaa: tule apuun, ei Anja, vaan Ian Hacking!

Rossi kyllä mainitsee joitain empiirisiä havainnollistuksia siitä, mitä merkitystä hänen näkemyksillään saattaa olla. Hänen mukaansa niin sanottuja Muhammed-pilakuvia ”voi tulkita performatiiviksi, joka tuottaa vahvan ja stereotyyppittävän [...] julistuksen paitsi Muhammedista myös ylipäättään islaminuskoisista arabeista olemuksellisia terroristeina, [ja] tekee heistä terroristeja monien ihmisten mielikuvissa” (s. 267). Tämäkin on varmasti osaltaan totta, mutta se unohtaa kokonaan kuvien vastaanoton. Voineekin väittää, että mielikuvaa fanaattisuudesta tuotti huomattavasti enemmän fanaattinen reaktio pilakuviin kuin itse pilakuvat. Toisaalla Rossi korostaa, että ”tekstejä ja kuvia voidaan lukea ironisesti ja niiden intentionaalinen viesti voidaan kääntää nurin” (s. 274). Epäselväksi jää, miksi

hän ei suosittele tällaista luku-
tapaa suhteessa Muhammed-
pilakuviin.

Toimitettujen teosten kohdalla on selvää, ettei kaikkia mahdollisia aihealueita voida millään käsitellä yksien kansien sisällä. Tästä huolimatta lopetan arvosteluni marmatukseen siitä, mitä tästä teoksesta puuttuu. Kirjassa on jopa kolme kognitio- ja käyttäytymistieteitä sivuavaa artikkelia, mutta mikään näistä (melko kuivahkoista) artikkeleista ei valitettavasti käsittele representaatioiden evolutiivista kontekstia. Evolutiivista näkökulmaa ei toki tarvitse tunkea joka asiaan, mutta siitäkin – inhimillisten representaatioiden erikoislaatuisuudesta – olisi hyvä kertoa lukijoille jotain, mikäli tarkoitus on käsitellä representaatioiden luonnetta kattavasti. Lisäksi hajautetun kognition teoria olisi ansainnut oman artikkelinsa. Tämä teoria käsittelee muun muassa sitä, miten organisaatioita voidaan tarkastella sosiomateriaalisina järjestelminä tai prosesseina. Hajautetun kognition käsitteilyä olisi puoltanut se seikka, että teoria tarjoaa näkökulman, jossa kognitiotiede ja yhteiskuntatieteet voivat kohdata toisensa. Kirjan artikkelit kun eivät anna juurikaan aineksia varsinaiselle tieteidenväliselle vuoropuhelulle.

Antti Gronow